

Orijinal Makale / Original Article

Fotoğrafta “nesnellik” düşüncesinin felsefi kaynakları Philosophical sources of the idea of “objectivity” in photography

Nadir BUÇAN*

Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Van, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale hakkında

Geliş tarihi: 20 Nisan 2023

Kabul tarihi: 16 Haziran 2023

Anahtar kelimeler:

Fotoğraf, nesnellik, nominalizm, kartezyen düalizm, modern batı düşüncesi, klasik batı düşüncesi.

ARTICLE INFO

Article history

Received: 20 April 2023

Accepted: 16 June 2023

Key words:

Photography, objectivity, nominalism, cartesian dualism, modern western thought, classical western thought.

ÖZ

Bu araştırmanın konusu, erken dönem fotoğraf söylemine hâkim olan ve uzun bir süre bu hâkimiyetini sürdüren “nesnellik” düşüncesinin felsefi kaynaklarıdır. Fotoğraf eleştirisinin tarihi 1826 yılında çekilen ilk fotoğraf ile başlamış ve erken dönem fotoğraf eleştirisi fotoğrafın “nesnel” bir mecra olma yönündeki kapasitesini onaylamıştır. Joseph Nicéphore Niépce, Louis Daguerre ve Henry Fox Talbot gibi öncü figürler, fotoğrafik medyumun fenomenler dünyasıyla olan ayrık ilişkisine ve “nesnellik” yönündeki kapasitesine yönelik ilk teorileri üretirler. Öncü isimlerin “gerçeğin aynası”, “doğanın kalemi” ve “ışığın yazısı” gibi metaforlarla inşa ettikleri erken dönem gerçekçi söylem, fotoğrafın “nesnel” bir mecra olduğu kabulünden temellenir. Bu söylem, zihinden bağımsız nesnel bir gerçeklik alanı olan doğanın, görüntüleyen özne tarafından doğru ve tarafsız bir biçimde temsil edilebileceği varsayımına dayanır. Zihinden bağımsız olarak var olan şeylere göndermede bulunan “nesnel” kavramı, kuşkusuz felsefenin bir konusudur. Dolayısıyla, fotoğrafta “nesnellik” düşüncesinin kaynaklarına yönelik bir araştırma, felsefe tarihindeki gelişmeleri tanımayı, diğer bir deyişle felsefi bir soruşturmayı gerekli kılar. Fotoğrafa atfedilen ve uzunca bir süre fotoğraf eleştirisi söylemine egemen olan “nesnellik” düşüncesinin arka planında felsefe tarihinin geçirmiş olduğu bir dizi düşünsel gelişmeler ve epistemolojik kırılmalar vardır. Bu nedenle, bu araştırmanın amacı, fotoğrafa atfedilen “nesnellik” düşüncesinin felsefi kaynaklarını anlamak ve keşfetmektir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için nitel araştırma yöntemlerinden biri olan tarihsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın temel bulgusu, “nesnellik” düşüncesinin, klasik Batı düşüncesinden modern Batı düşüncesine geçişle birlikte, nesnenin ontolojik statüsünde yaşanan değişimin bir sonucu olduğudur. “Nesnellik” düşüncesinin kökeni, nesnenin zihinden bağımsız bir gerçeklik niteliği kazanmasına ve öznenin kendine dışsal olan bu gerçekliğin bilgisini kurabileceği varsayımına dayanır. Klasik düşüncede, kavram realizminin etkisiyle bir inceleme nesnesi olarak düşünülmemiş doğa, nominalizm ile gerçek varlık statüsüne erişirken, aynı zamanda modern öznenin tüm sınırlarını nesnel bir biçimde ele geçireceği yeni bir alan olarak öne çıkar.

ABSTRACT

The subject of this research is the philosophical sources of the idea of “objectivity” that dominated the discourse of early photography and maintained this dominance for a long time. The history of photography criticism began with the first photograph taken in 1826, and early photography criticism affirmed photography’s capacity to be an “objective” medium. Pioneering figures such as Joseph Nicéphore Niépce, Louis Daguerre and Henry Fox Talbot produced the first theories about the photographic medium’s distinct relationship with the world of phenomena and its capacity for “objectivity”. The early realist discourse, constructed by pi-

*Sorumlu yazar / Corresponding author

*E-mail address: nadirbucan@gmail.com

oneering figures with metaphors such as “mirror of truth”, “pencil of nature” and “writing of light”, is based on the assumption that photography is an “objective” medium. This discourse is based on the assumption that nature, an objective field of reality independent of the mind, can be represented accurately and objectively by the viewing subject. The concept of “objective”, which refers to things that exist independently of the mind, is undoubtedly a subject of philosophy. Therefore, an investigation into the sources of the idea of “objectivity” in photography requires an acquaintance with developments in the history of philosophy, in other words, a philosophical inquiry. The idea of “objectivity” attributed to photography, which has dominated the discourse of photography criticism for a long time, is rooted in a series of intellectual developments and epistemological breaks in the history of philosophy. Therefore, the aim of this research is to understand and explore the philosophical sources of the idea of “objectivity” attributed to photography. In order to achieve this aim, historical research method, one of the qualitative research methods, was used. The main finding of the research is that the idea of “objectivity” is a result of the change in the ontological status of the object with the transition from classical Western thought to modern Western thought. The origin of the idea of “objectivity” is based on the assumption that the object acquires the quality of a reality independent of the mind and that the subject can construct knowledge of this reality that is external to itself. In classical thought, nature, which was not considered as an object of study due to the influence of conceptual realism, attains the status of real existence with nominalism, and at the same time stands out as a new field in which the modern subject can obtain all its secrets in an objective manner.

Cite this article as: Buçan, N. (2023). Philosophical sources of the idea of “objectivity” in photography. *Yıldız J Art Desg*, 10(1), 22–32.

GİRİŞ

1826 yılında Joseph Nicéphore Niépce’in, evinin penceresinden sekiz saatlik bir pozlama sonucu çekmiş olduğu “Le Gras’de Pencereden Görünüm” adlı çalışma ile doğuşuna tanıklık edilen fotoğraf, kuşkusuz modern bilimin önemli bir teknik buluşudur. Bilinen ilk teknik görüntü olarak tarihe geçen bu fotoğraf, modern bilimin, nesnel olduğu kabul edilen dış dünyayı aslına sadık bir şekilde yani mekanik olarak yeniden üretebilme çabalarının bir sonucudur. Fotoğraftan önce geleneksel sanatlar, ‘şeyler’i gerçekte oldukları gibi resmetme çabası içinde olmuş; fakat sanatçının elinin ya da ressamın fırçasının işe karışması görüntünün nesnellığı konusunda her zaman kuşku yaratmıştı. İmgenin doğallığı ya da kendiliğindenliği konusundaki şüpheler, sanatçının elinin aradan çekilmesiyle yani fotoğrafın icadıyla mümkün olur. Olgusal bilgi kaynağı olarak fotoğrafın icadıyla mümkün olur. Olgusal bilgi kaynağı olarak fotoğrafın icadıyla mümkün olur. Olgusal bilgi kaynağı olarak fotoğrafın icadıyla mümkün olur. Doğru ve nesnel temsil düşüncesine dayanan ve bunun olanaklı olduğunu varsayan modern bilim, doğru temsil yönündeki hedefini gerçekleştirebilmek için gözlem aygıtlarının da geliştirilmesine ihtiyaç duymuş, fotoğraf bu yöndeki çabaların bir sonucu olarak coşkuyla karşılanmıştı.

Erken dönem fotoğraf söylemi de fotoğrafın nesnellik yönündeki kapasitesini onaylar. Bu nedenle, fotoğraf eleştirisi tarihinin Niépce ile başladığı öne sürülebilir. Aşılması gereken bazı teknik sorunlarla uğraşan ve ilk fotoğrafik üretimleri gerçekleştiren Niépce, Daguerre ve Talbot gibi öncü figürler, aynı zamanda medyumun fenomenler dünyasıyla ilişkisine ve nesnellik yönündeki kapasitesine yönelik ilk teorileri de üretirler. “Gerçeğin aynası”, “doğanın kalemi” ve “ışığın yazısı” gibi metaforlarla inşa edilmiş erken dönem gerçekçi söylem, fotoğrafın nesnel bir mecra olduğu varsayımından temellenir. Kendi yöntemine “güneşle yapılan çizim” anla-

mına gelen “helyografi” adını veren Niépce, bu metaforuyla, fotoğrafik işlemin kendiliğindenliğine vurgu yapar. Niépce’e göre, ışığın etkisiyle oluşan görüntü, “otomatik yeniden üretime dayanır” (1980: 5). Daguerre ise, kendi adından türettiği ve *daguerreotype* adını verdiği yöntemin, doğanın yeniden üretiminde kusursuz olduğu sonucuna varır. Daguerre’e göre, resim sanatı, *daguerreotype*’in “doğruluğunu ve detaylardaki mükemmelliğini taklit edemez” (1980: 12). Yazar Edgar Allan Poe ise, *daguerreotype* yöntemini eleştirdiği 1840 tarihli yazısında, fotoğrafik medyumun “modern bilimin en önemli ve belki de en olağanüstü başarısı” (1980: 37) olduğu gerekçesiyle kutsar. Fotoğrafik temsil ile doğanın kendisi arasındaki özdeşliğe vurgu yapan Poe, insan eliyle gerçekleştirilmiş herhangi bir temsilin aynı doğruluk ve gerçeklikte olamayacağını düşünür. Geliştirdiği Calotype yöntemi sayesinde, çoğaltılabilir olmayan *daguerreotype* yönteminin kusurlarını aşan Talbot ise, tarihin bilinen ilk fotoğraf albümü olan *Doğanın Kalemi* adlı eserinde, diğer öncü isimler gibi, fotoğrafı geleneksel sanatlarla kıyaslayarak, doğru ve nesnel temsil konusundaki üstünlüğüne vurgu yapar. “Doğanın kalemi”, çizime dayalı geleneksel sanatların öznelliğinin aksine, fotoğrafın nesnellğine ve doğruluğuna göndermede bulunan bir metafordur. Talbot, 1839 yılına ait *Fotojenik Çizim Sanatının Bazı Yararları* adlı makalesinde ise, fotoğrafik medyum için, “modern bilimin tümevarım yöntemlerinin değerinin yeni bir kanıtı olarak kabul edilecektir” (1839: 201) ifadesini kullanır. Yani, Talbot’a göre, fotoğraf tekniği, nesnel bilgi kaynakları olarak modern bilimin gözlem gereçlerinden biri olabilir. Modern bilimde tekil örneklerden yola çıkarak genellemelere ulaşırlken, fotoğrafik medyum da olgusal ve nesnel bilgi kaynakları olarak tekil örneklerin kayıt altına alınıp arşivlenmesinde pekâlâ kullanılabilir. İnsanların ve hayvanların hareketlerinin, bitkilerdeki en ince detayların, gök cisimlerinin kalıcı olarak saptanması fotoğraf tekniği sayesinde mümkün hale gelebilir.

17. yüzyılın modern bilim adamı ve düşünürü Francis Bacon, tümevarım yöntemine yardımcı olacak aygıtlardan, diğer bir deyişle tekil örneklerin gözlemlenmesinde insan gözünün bir uzantısı olacak teknik buluşlardan soylu icatlar oldukları gerekçesiyle övgüyle söz eder. Henüz 17. yüzyılda yani fotoğrafın icadından iki yüz yıl önce, Bacon, teleskop ve mikroskop gibi gözlem aygıtlarının ampirik bilgilenme sürecinde işe koşulabileceğini öne sürer. Bacon, insan gözünün, bazı detayları veya uzaklıkları fark edebilme konusundaki yetersizliğinin farkında olan bir düşünürdür. Bu türden teknik buluşların kanıt ve ikna yönündeki potansiyelleri nedeniyle, nesnel bilgiyi sağlama konusunda doğa bilimcilerine yardımcı olacaklarını düşünür. Bu nedenle, Bacon, fotoğrafın icadını görmüş olsaydı, olgusal bilgi kaynağı olduğu gerekçesiyle mutlaka övünürdü.

Fotoğraf tarihinde uzunca bir süre egemen söylem olarak kalan “nesnellik” düşüncesi, toplumsal konulara eğilen belgesel fotoğrafçılar tarafından da benimsenir ve bu düşünce belgesel fotoğraf estetiği üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olur. Diğer bir deyişle, “nesnellik” düşüncesi, belgesel türün “doğrudan” yani ‘şeyler’i oldukları şekliyle kaydeden bir fotoğrafik yaklaşım olmasına da neden olur. Geleneksel fotoğraf söyleminde, belgesel fotoğrafçıların nesnelere, olay ve olguları gerçekte oldukları şekliyle temsil etmeye çalışarak tanıklık işlevlerini gerçekleştirmeye çalıştıkları varsayılır. Fotoğrafçının görünmeyen “nesnel” bir gözlemci gibi davrandığı, konularını yönlendirmediği ve manipüle etmediği düşünülür. Toplumsal belgesi fotoğrafçı Lewis Wickes Hine için, “doğrudan” yaklaşım, aynı zamanda temsilin de doğruluğu anlamını taşır. Hine’in öğrencisi olan belgesel fotoğrafçı Paul Strand ise, fotoğrafın özünün nesnellik olduğu konusunda ısrarcıdır. Diğer bir deyişle, belgesel fotoğrafçılar, “tanıklık” şeklinde özetleyebileceğimiz mesleki statülerini “nesnellik” kategorisine borçludur.

Özetle söylenirse, modern bilimin bir buluşu olan fotoğrafik medyum ve bir fotoğrafik yaklaşım olarak modernist belgesel stil, modern bilim ve felsefenin en başta gelen varsayımlarından biri olan “nesnellik” düşüncesine yaslanır. “Nesnel” kavramı, hem ‘şeyler’i yani zihinden bağımsız olarak var olanı imler, hem de zihinden bağımsız olanın kişisel kanaat ve yorumlardan bağımsız bir temsiline olanaklı olduğuna göndermede bulunur. Dolayısıyla, “nesnel” ve “nesnellik” kavramları, her şeyden önce felsefenin bir konusudur. Bu gerekçeden hareketle, bu çalışmada, fotoğrafın erken dönem söylemini biçimlendiren, günümüzde bir ölçüde de olsa varlığını sürdüren “nesnellik” düşüncesinin tarihsel ve felsefi arka planını anlamak ve açıklamak amacıyla olunmuş ve bunu gerçekleştirilebilmek için tarihsel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Tarihsel araştırma; bir olayın, bir durumun ya da bir kavramın geçmişle olan bağını anlamak ve betimlemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde, çalışmada ele alınan sorunun geçmiş dönemlerle ilişkisi kurulur. Fotoğrafa atfedilen “nesnellik” ise, tarihsel ve felsefi geçmişi olan bir kavramdır. Bu nedenle, felsefe tarihindeki gelişmeleri tanımayı, diğer bir deyişle klasik düşünce ile modern düşünce arasındaki kırılmaların neler olduğuna yönelik felsefi bir soruşturmayı gerekli kılmaktadır. Bu araştırmanın önemi ise, “nesnellik”

düşüncesinin felsefi kaynaklarını keşfetmeye çalışması ve bu konudaki araştırma eksikliğini gidererek ilgili alanyazına ve bilgi birikimine katkı sağlayacak olmasıdır. Gerçeğin zaman ve mekâna atıfla tanımlanmasının ne zaman ve nasıl başladığı, ‘şeyler’in hangi düşünsel süreçlerin ardından gerçek varlık ya da tözsellik niteliği kazandığı, bu çalışma açısından araştırılması ve keşfedilmesi gereken sorunsallardır. Araştırmada, fotoğrafın “nesnellik” statüsünü, modern Batı düşüncesi tarihinde yaşanan bir dizi gelişmelerin sonucunda kazandığı temel varsayımından hareket edilmiştir. Fakat, fotoğrafın “nesnel” bir medyum olduğu yönündeki geleneksel düşünce, bu çalışmada savunulan bir görüş değildir. Erken dönem fotoğraf söylemine hâkim olan ve uzunca bir süre bu hâkimiyetini koruyan “nesnel” temsil düşüncesi, postmodern yapıbozumcu teorilerin ardından hükümünü kaybetmişse de, pratikte bir ölçüde de olsa varlığını sürdürmektedir.

ANTİK YUNAN DÜŞÜNCESİNDE KAVRAM REALİZMİ

Neyin gerçek olduğu, gerçekten var olanın ne olduğu, dolayısıyla da bilimin ve bilginin konusunun ne olması gerektiği, felsefe ve bilim tarihinin yanıtlamaya çalıştığı en başta gelen sorudur. Bu soruya, Antik Yunan düşüncesi sistematik döneminin ilk büyük temsilcisi Platon, değişen şeylerin yani zaman ve mekâna içkin olanların bilgisinin kurulamayacağını söyleyerek yanıt verir. Bu nedenle, Platon metafiziğinin temel savı, tikellerin yani tek tek nesnelere gerçek olmadığıdır. Şeyler sürekli değişip dönüştüğüne, aynı kalmadığına göre, onların bilgisi de sürekli değişecek ve dolayısıyla bilime konu olmaları mümkün olmayacaktır. Bilginin özünün ne olduğunu sorunsallaştıran Platon, bilginin algıya indirgenmesine şiddetle karşı çıkar. Değişen şeyler algının ya da deneyin konusu olduğu için, algının bilgi niteliği taşımadığını, algı ve bilginin birbirine karşıt şeyler olduğunu öne sürer ve böylece fenomenler dünyasını bilgilenme sürecinin dışına iter. Felsefe ve bilimin sorduğu en temel soruya, “gerçek nedir?” sorusuna yanıt aramak isteyenler, gerçeği dokunarak, işterek ya da görerek değil, sadece düşünce ve akıl yoluyla kavrayabilirler. Çünkü, tümel ve genel kavramlar olarak İdealar, tikeller dünyasında var olan “bu”, “şu” ya da “o” diye gösterdiğimiz somut şeylerin aksine, duyuların aldatici olduğunu düşünen Platon, duyulara sapan kalmanın nesnel gerçeğe, İdeaların bilgisine ulaşmamıza engel olduğunu düşünür. O, ampirik olana değil, akledilir olana yönelir.

Platon, *Kratylos* adlı diyalogunda tikellerin bağımsız bir varoluşa, tözsel bir niteliğe sahip olmadığını vurgulamaya çalışır. “Hiçbir zaman aynı durumda bulunmayan bir şeye nasıl olur da varlık bağlanabilir, o şey nasıl olur da var olabilir?” (2010: 439e) diyen Platon, gerçek olanı değişimende, aynı kalanda, ezeli ve ebedi olanda, kısacası zaman ve mekâna aşkın olanda arar. Platon için, neyin gerçek olduğu ya da gerçekten var olanın ne olduğu sorusunun yanıtı, değişime konu olmayan İdealar dünyasına başvurmak suretiyle açıklanmalıdır. Platon metafiziğinde gerçek bir var oluşa, tözselliğe sahip olanlar İdealardır. Radikal bir kavram realisti olan Platon, tümel kavramların ya da İde-

aların nesnel olarak var olduğunu, zihinden bağımsız bir var oluşa sahip olduğunu düşünür. Diğer bir deyişle varlık, insan, kedi, ağaç gibi tümel kavramlar, insan zihninin iletişimi kolaylaştırmak için ürettiği semiyotik yapıntılar değil, zihinden bağımsız nesnel gerçekliklerdir.

Platon, fenomenler dünyasının her bir ferdinin nasıl var olduğuna ilişkin görüşlerini de doğaüstü referanslara başvurmak suretiyle açıklar. İdealar, zaman ve mekânın dışında yer alan aşkın gerçeklikler olarak, zaman ve mekân içinde yer alan tikellerin varlık sebebidirler. Tikeller dünyasının her bir ferdi, tümellerden pay aldığı için varlığa gelir. Platon, “bir şeyin varlığa gelişi için, özünü meydana getiren şeyden pay almasından başka bir yol olmadığını” belirtir (2015: 101c). Tekil bir insan, insan İdeasından, tekil bir çiçek de çiçek İdeasından pay aldığı için vardır. Bireysel bir varlık olarak “Platon”, insan İdeasından ya da tümel kavramından pay aldığı için var olur. İdealar kuramına göre, “Platon” sürekli değişen ve dönüşen, yaşamı boyunca farklı oluşları gerçekleştiren bir öznedir. “Platon” artık var olmasa da, değişmeden kalan şey “insan” tümel kavramı ya da İdeasıdır. Bu nedenle, Platon, ne öznenin ne de nesnenin bilgisinin kurulabilir olduğunu düşünür. Sürekli değişenin bilgisi kurulamayacağına göre, bilginin konusu değişmeyen, ezeli ve ebedi olandır.

Kendinde gerçeklikler olarak İdeaların bilgisi ise, deney ya da gözlem yoluyla değil, sadece düşünce ya da akıl yoluyla kurulabilir. Dolayısıyla, Platon’da “gerçek” kavramı, deneyim alanında bulamadığımız aşkın bir nitelik kazanır. Platon için, tikeller dünyasının bir üyesi olan tekil bir çiçek gerçek değilken, kendisinin pay aldığı, değişmeyen ve her zaman aynı kalan “çiçek” tümel kavramı ya da İdeası asıl gerçekliği oluşturur. Dolayısıyla, Platon için gerçek bilgi, “şimdi” ve “burada” olanın bilgisi değildir; gerçek “şimdi” ve “burada” olana referansla açıklanamaz. “Şu” ya da “bu” diye işaret ettiğimiz tek tek varlıklar, İdealarından pay alan birer yanılma ve kopyadır. Sonuç olarak, Platon’un idealar kuramı, tümellerin ontolojik olarak öncelendiği, tikellerin ve olgusal olanın değersizleştirildiği, değerler hiyerarşisinde daha aşağı bir konumda yer aldığı bir kuram olarak öne çıkar.

Platon’un öğrencisi ve sistematik dönemin ikinci büyük temsilcisi Aristoteles ise, metafiziğinde Platon’dan daha ılımlı bir noktada yer alır. İlimli bir kavram realisti olan Aristoteles, tıpkı hocası Platon gibi, genel ve tümel kavramlar olarak İdeaların ya da kendi deyişle Formların zihinden bağımsız nesnel gerçeklikler olarak bilimin konusunu oluşturduklarını kabul etmekle birlikte, dünyaya aşkın mı yoksa içkin mi oldukları konusunda Platon’dan ayrılır. Antikçağ’ın iki önemli düşünürünün, Platon ve Aristoteles’in doğa tasarımlarındaki temel kırılma noktası, Formların nerede yer aldıkları ya da dünyaları konusundaki anlaşmazlıktır. Aristoteles, tümellerin nesnelere içkin oldukları görüşüyle, hocası Platon’un aşkın tümeller görüşünden uzaklaşır. Aristoteles, Formları oluş ve değişimin temel nedeni olarak kabul etmekle birlikte, onları duyularüstü aşkın bir âlemde aramak yerine tikeller dünyasına indirir ve içkin tümeller anlayışını geliştirir. Bu anlayışa göre, bireysel varlıkların içinde yer alan tümeller, onları oluş ve değişim yönünde harekete geçiren özler ya da gizli güçler olarak var olur.

Tıpkı Platon gibi bilginin algıya indirgenmesine karşı çıkan Aristoteles, algının nesnesinin tikeller olduğunu, oysa bilimsel olanın değişmeden kalan tümelin bilgisi olduğunu savunur. Değişen şeyler bilinemez olduklarına göre, bilim değişmeden kalan tümellerin bilgisiyle, yani Aristoteles’in deyişle “en bilinebilir olanın” (2016: 982b) bilgisi ile mümkündür.

Algı ya da duyum, belli bir zamanda ve belli bir mekânda olmayı gerektirirken, Aristoteles için tümelin bilgisi yani nesnel gerçek, zaman ve mekâna atıfla açıklanamaz. Tür ve cins adları olarak tümeller, bireysel varlıkların içinde bulunan, zamansal olmayan özler ya da doğaldır. Aristoteles; insan, kedi, hayvan, ağaç gibi tür ve cins adlarının şeyleri temsil etmek üzere kültürel uzlaşım sonucu oluşturulmuş birer göstergeden ibaret olmadıklarını, aksine birincil tözler olarak nitelendirdiği bireysel varlıkların içinde yer alan, onlara içkin olan özler olduğunu savunur. Bireysel varlıklar, kendilerine içkin olan bu özler, gizil güçler sayesinde kendilerini oluş yönünde gerçekleştirirler. Dolayısıyla, Aristoteles için, bireysel varlıklardaki hareket, oluş ve değişimin nedeni ve kaynağı değişmeyen özler yani tümellerdir. Bilgi, nedenlere dair bir açıklama olduğuna göre, tümeller bilimsel bilginin ana konusunu oluşturur.

Bir şeyi bilmenin o şeyin nedenini bilmek olduğunu savunan Aristoteles, nesneye içkin olan özlerin, ereksel nedenler olarak, nesneye oluş ve değişime yol açıklarını düşünür. Aristoteles için hareket ve değişimin nasıl ortaya çıktığı sorusundan çok, niçin ortaya çıktığı önemlidir. Diğer bir deyişle, fail ya da hareket ettirici dışsal bir nedeni bazı durumlarda geçerli kabul etmekle birlikte, Aristoteles’in ısrarla altını çizdiği başta gelen neden final ya da erek nedendir.

Doğal nesnelere hareket ve değişimin “bir şey için” olması demek, doğal nesnelere belli erekleri ya da amaçları gerçekleştirmeye yönelmiş canlı bir organizma olarak kabul edildikleri anlamına gelir. Bu nedenle, Aristotelesçi içkin tümeller kavrayışının en belirgin sonucunun doğanın canlı bir organizma olarak kabul edilmesi olduğu söylenebilir. Hareket ve değişimin dışsal faktörlerdence birtakım içsel faktörlere bağlı oluşu, Aristoteles kozmolojisinin temel karakterini yani organik evren tasarımını ifade eder. Aristoteles, organik evren görüşünün bir uzantısı olarak, doğa gereği meydana gelen her şeyin “bir şey için” (2018: 197a) var olduğunu belirtir. Bu amaç ya da erek ise, doğal eğilimler ve içsel güçler sayesinde, bireysel varlıkların kendilerini oluş yönünde gerçekleştirmeleridir. Taş aşağıya doğru, yani doğal yerine hareket eder. Bir meşe palamudu ya da bir buğday tohumu, kendi içlerindeki potansiyeli gerçekleştirerek meşe ağacı ya da olgun bir buğday tanesi olmaya çalışırlar. Bu değişimde dışsal bir belirlenim söz konusu değildir, değişimin kaynağı içseldir. Dolayısıyla, Aristotelesçi doğa bilim, “nasıl” sorusunun yanıtını veren fail ya da mekanik nedenden çok, “niçin” sorusunun yanıtını veren ereksel nedeni önceler. Sonuç olarak, Aristoteles’in doğa bilim anlayışının, matematiğin diliyle, ölçüm ve hesaplama ile ifade edilebilir niceliksel bir doğa bilim değil, niteliksel bir doğa bilim olduğu söylenebilir.

ORTAÇAĞ SKOLASTİK FELSEFESİ: KAVRAM REALİZMİNDEN NOMİNALİZME

Doğru bilgiye, gerçeğin ne olduğuna, oluş ve değişimin ardındaki nedenlere ulaşmada insan aklının tek başına yetersiz olduğu, sınırlılıkları nedeniyle sadece akla güvenilemeyeceği, bu nedenle yardımcı bir kaynağa yani vahye başvurulması gerektiği yönündeki inançla karakterize olan Ortaçağ düşüncesi, Platon ve Aristoteles kozmolojisinden oldukça beslenmiştir. Ortaçağ kilise öğretisinin gerekçelendirilmesinde referans alınan kaynakların başında Platon ve Aristoteles'in aşkın bir gerçeklik yönündeki varlık ve bilgi felsefeleri gelmektedir. Antik Yunan kozmolojisinde gerçeğin aşkın bir karakter arz etmesi, öte dünyayı bu dünyaya tercih eden görüşlere temel sağlamış; fenomenler dünyasının değersizleştirilmesi ve doğa biliminin gelişim gösterememesi sonucunu doğurmuştur. Aşkın ve içkin tümeller görüşü, diğer bir deyişle radikal ve ılımlı kavram realizmi, Ortaçağ Skolastik düşüncesinin de temel dayanaklarından biri olmuş; tümel kavramların bilinçten bağımsız kendinde gerçeklikler oldukları yönündeki realist görüş, Ortaçağ'ın son dönemine dek egemen paradigma olarak varlığını sürdürmüştür.

Ortaçağ din adamı ve düşünürleri, tümellerin nerede yer aldıkları, yani nesneye aşkın mı yoksa nesneye içkin mi oldukları konusunda tam olarak anlaşamazken, aynı zamanda bir grup din adamı da tümellerin gerçek bir varoluşu olup olmadığını sorgulamış; tüm bu anlaşmazlıklar *tümeller kavgası* adı altında bütün bir Ortaçağ'a hâkim olmuştur. Tümeller kavgası, Ortaçağ'ın zamansal olarak bölünmesine esin kaynağı olurken, erken döneme Platonik radikal realizm, yükseliş dönemine Aristotelesçi ılımlı realizm, son döneme ise nominalizm (adıcılık) hâkim olmuştur. Erken Ortaçağ'ın baskın görüşü olan radikal realizm, bağımsız bir var oluşa sahip olan tümellerin aşkın ve öncel, nesnelere ise ardıl olduklarını kabul eder. Diğer bir deyişle, tümellerin ontolojik önceliğini öne çıkarır. Yükseliş döneminde ise, realizmin ılımlı versiyonu, tümellerin nesneden ayrı değil de nesneye içkin olduklarını savunur. Ortaçağ'ın son dönemine hâkim olan nominalizm ise, kavram realizmini reddederek nesnenin öncel, tümel kavramların ise ardıl olduğunu savunur ve nedensel ilişkiyi tersine çevirir. Nominalist görüşe göre, tümellerin objektif bir gerçekliği yoktur; ne nesneye aşkın ne de içkindirler. Tümeller kavgası neticesinde baskın felsefi görüş olarak ortaya çıkan nominalizm, kavram realizmini başat görüş olmaktan çıkaracak ve dolayısıyla Skolastik düşüncenin geri çekilmesine neden olacaktır.

1050–1120 yılları arasında yaşamış olan Roscelinus'ta ilk belirtilerini gördüğümüz nominalizm, Ortaçağ'daki gerçek temsilcisini Ockhamlı William'da bulmuştur, denebilir. Kavramların kültürel uzlaşımına bağlı olarak oluşturulmuş yapay bir olgu olduğunu savunan William, böylece nominalizm olarak adlandırılan düşünce ekolünün kurucusu olur. Nominalizme göre, tümel kavramlar, herhangi bir öze ya da doğaya gönderme yapmaz; onlar türleri birbirinden ayırmak ve insanlar arası iletişimi kolaylaştırmak için oluşturulmuş yapıntılardır. William, gerek tikellerden bağımsız aşkın tümeller görüşünü, gerekse içkinciliği, tikellerin herhangi bir öze sahip olmadıkları gerekçesiyle reddeder.

William; insan, kedi, ağaç gibi tür ve cins adlarının doğallığını, temsil ettikleri nesnelere aralarında doğal bir ilişki olduğunu kabul etmez. Belli bir sınıfa, türe ya da cinsine ait olan tikelleri imlemek üzere zihin tarafından, zihnin ihtiyaçları için oluşturulmuş birer gösterge olduklarını düşünür. Bu nedenle, William'a göre, "hiçbir tümelin töz olmadığı kabul edilmelidir" (1993: 336). William için gerçekten var olan, tikeller yani bireysel varlıklardır. Tümellerin nesnel gerçekliğini, zihnin dışında bir var oluşa sahip olduğunu reddeden nominalizm, modern dönemle birlikte başat hale gelecek olan gerçeklik anlayışının, yani gerçekten var olanın tikeller olduğu yönündeki ampirik kavrayışın da habercisi olur.

MODERN BATI DÜŞÜNCESİ VE MEKANİK DOĞA TASARIMI

Nominalizm ile birlikte, bilimsel ilerlemenin önündeki en büyük engelin kavram realizmi olduğu, tümel kavramlar ya da özler uğruna doğanın ihmal edildiği, felsefi ve bilimsel düşüncenin ilerleme kaydedebilmesi için algının nesnesi olan tikellerin incelenmesi gerektiği yönündeki eğilim öne çıkmaya başlar. Çünkü, nominalist yaklaşımda "nesnel gerçeklik" dediğimiz şey tümellere değil, tikellere atfedilir. Görüldüğü gibi, Ockhamlı William'ın epistemolojisi modern epistemolojiye oldukça yakındır. Nominalist yaklaşımı ile William, Ortaçağ ile modern düşünce arasında bir köprü işlevi görmüş, modern düşünceye giden yolu aralamıştır, denebilir.

Kopernikus, Kepler, Galilei ve Newton gibi bilim adamı ve düşünürler, Aristoteles fiziğini aşarak, değişim ve hareketi nesnede saklı bulunan birtakım mistik güçler ya da özlerle açıklamaktan vazgeçerler. Mekanik doğa tasarımı olarak kavramsallaştırılan ve geçmişin organik doğa tasarımının yerini alan bu açıklama modeli, maddesel hareketi, nesneye dışsal olan başka bir nesnenin etkisi ile açıklar. Dolayısıyla, mekanik doğa tasarımının nedensel bağıntı yasasına dayandığı, bu yasanın her zaman ve her yerde geçerli olduğu, diğer bir deyişle nesnel ve zorunlu olduğu kabul edilir.

Matematik ve deneyin Rönesans'la birlikte geçerli yöntemler olmaya başlaması, gerçekten var olanın tümeller değil de zaman ve mekân içindeki şeyler olduğu yönündeki nominalist anlayışın bir sonucudur. Doğa biliminin matematik ve deneyin kesin ve zorunlu tanımlamalarıyla ilerleyebileceğini düşünen Galilei, matematiksel ve deneysel olmayan, sadece kavramların açıklanması ve mantıksal çıkarımlarla ilerleyen erekbilgisel açıklama modelini zorunluluktan uzak ve öznel açıklamalar olarak değerlendirir. Galilei, Aristoteles fiziğini "keyfi düzenlemeler" ve "mistik düşünce oyunları" (Gökberk, 2010: 209) olarak niteler ve bu yaklaşımın bizlere nesnel ve zorunlu bilgiyi veremediğini düşünür. Klasik Batı düşüncesinin erekbilgisel açıklama modelini yadsıyan Galilei, nesnedeki değişim ve hareketi fail ya da mekanik nedenlerle açıklama yolunu seçer. Bu durum, Galilei'nin değişim ve hareketi içsel nedenlerle değil, dışsal nedenlerle açıkladığı anlamına gelir. Taşın yere düşüşünü, doğal yerine ulaşma ereğiyle açıklayan Aristoteles fiziği, "niçin" sorusunu bilgilenme sürecine dahil ederken; Galilei taşın "nasıl" düştüğüyle, düşmenin evrensel yasasıyla ilgili-

nir. Anlama yetisini ereksel nedenlere götüren “niçin” sorusu, Galilei’de nicelik bağıntılarını göz önünde bulunduran “nasıl” sorusuyla yer değiştirir. Dolayısıyla, modern doğa bilim, nesnelere bilgisini hesaplanabilir, ölçülebilir ya da sayıya vurulabilir yönleriyle sınırlar.

Nesnelerin herhangi bir anlamdan ya da özden yoksun olduğu yönündeki nominalist anlayış, doğayı canlı bir organizma olmaktan çıkarırken, onu cansız bir aygıt ya da makineye dönüştürür. Doğanın sadece niceliksel yönlerini keşfetmeye yönelik yeni bir bilim ve bilgi anlayışı doğar. Ereksel nedenlere, Formlara ya da İdealara ilişkin açıklama, deneye ve matematiksel hesap ve ölçüme dayanmadığı için, öznel ve keyfi açıklamalar olarak bizlere kesin bilgiyi vermediği, aksine matematiğin diliyle kurulmuş niceliksel bir açıklamanın bizlere kesin ve zorunlu bilgiyi verdiği varsayılır. Söz konusu bilimsel kesinlik; nesnelere sayı, hacim, hareket ve yer kaplama gibi hesaplanabilir birincil nitelikleriyle olanaklıdır. Kepler’ın vurguladığı gibi, “insan zihni en açık olarak nicelik (quantitas) bağıntılarını görebilir; hem de zihin asıl bu çeşit bağıntıları kavrayacak bir yapıdadır; nitelik (qualitas) bakımından doğa ayrı ayrı insanlara başka başka gözükür; ancak niceliklerde kalınırsa güvenilir bir bilgiye varılır” (Gökberk, 2010: 208). Fakat, nesnel bilgi uğruna organik evren tasarımıyla vazgeçilip evrenin cansız bir makineye dönüştürülmesi, aynı zamanda modern bilgi anlayışının en fazla eleştiriye uğrayan yönüdür.

17. yüzyıl düşünürü Francis Bacon için de gerçek olan dışımızda gördüğümüz tek tek nesnelere ve bireylerdir. Bu görüş, Klasik Batı düşüncesine hâkim olan gerçeklik anlayışının, neyin gerçekten var olduğu sorusuna verilen yanıtların da değişmekte olduğunun bir işaretidir. Artık gerçek, aşkın bir nitelik arz etmekten çok, zaman ve mekân içindeki şeylere atıfla tanımlanmaya başlamıştır. “Biz, insanları tikellere ve tikellerin düzenli serilerine ve sıralarına yöneltmeliyiz ve insanlar, sahip oldukları kavramları bütünüyle bırakıp ‘şey’leri tanımaya başlamalıdır” (2012: 126) diyen Bacon, kavramlar uğruna doğanın ihmal edildiğini ve gerçekten var olanın tikeller olduğunu vurgulayarak nominalist bir yaklaşımın işaretlerini verir.

René Descartes’la birlikte modern felsefenin kurucu düşünürlerinin başında gelen Bacon’ın *Novum Organum* adlı eseri Aristotelesçi bilim ve bilgi anlayışının bir reddiyesidir. Genel olarak bakıldığında ise, Bacon, Ortaçağ Skolastik düşüncesi de dahil olmak üzere, bütün bir Klasik Batı düşüncesini bilimsel ilerlemenin önünde engel oluşturdukları gerekçesiyle reddeder. Onun görüşüne göre, doğada erek nedenlerin var olduğuna yönelik düşünce, “insani eylemler bir yana, bilimleri de bozar” (2000: II. Kitap, 2). Gözlem ve deneyin nesnesi olan doğaya dönülmesi için ilk koşul; anlığın metafizik spekülasyonlardan, batıl inançlardan, önyargılardan, Bacon’ın deyişiyle “idoller”den temizlenmesidir. Bu idoller nedeniyle, nesnel bir bilginin tesisi mümkün olmamış, doğa bilimindeki ilerleme yetersiz kalmıştır. Bacon için bu idollerden biri de kavram realizmidir. Nesnel ve tarafsız bilginin önündeki engellerden biri olan kavram realizmi, düşünce hayatından artık tamamen çıkarılması gereken idollerin biridir. Bacon’a göre, Aristoteles’in söz konusu idollerin oluşumundaki, anlığın bastırılıp engellen-

mesindeki payı hiç de azımsanamaz. Çünkü, bir nominalistten çok bir kavram realisti olan Aristoteles, değişim ve hareketi içsel belirlenimlerle, nesneye içkin birtakım mistik güçlerle açıklama yolunu seçmişti.

Bu argümanlarıyla Bacon, anlığı idollerden arındırarak objektif kılmaya, bilimsel bilgiyi alımlamaya hazır hale getirmeye çalışır. Bacon’a göre, söz konusu nesnel bilgi ve bilimi ancak gerçek tümevarım yöntemi sağlayabilecektir. Gerçek tümevarım, anlığı önyargılardan temizlemenin ve nesnel bilgiyi tesis etmenin bir yöntemidir. Bu yöntem, az sayıda ya da sadece birkaç tekil örnekten hareket eden ve aceleyle kurulmuş bir tümevarım değil, mümkün olduğunca çok sayıda, hatta bütün tekil örneklerin gözlemlendiği, yavaş yavaş ilerleyen ve gelişen bir tümevarım yöntemidir. Tek teklerden genel yasalara, yani tek teklerin paylaştığı ortak doğalara, kendi deyişiyle “form”lara ulaşmayı amaçlayan Bacon’a göre, ısının formu harekettir. Fakat, bir nominalist olan Bacon’ın form kavramından anladığı, Aristoteles’in Form öğretisi değildir. Bacon’da form, değişmez doğa yasası anlamındadır.

Bacon’ın Aristoteles karşıtlığı, yaklaşık 2000 yıl boyunca doğa bilimlerine egemen olmuş erekbilgisel açıklamanın ve niteliksel doğa tasarımıyla, insanın yeryüzü egemenliği ya da gelecekteki mutluluğu için herhangi bir faydasının olmamasıyla açıklanabilir. Doğa felsefesini birtakım pratik kaygılar, insanlığa sağlayacağı yararlar açısından ele alan Bacon, bilim ve felsefeyi faydacı bir araç konumuna indirger. Sonuçta, tümevarım yöntemiyle keşfedilecek değişmez doğa kanunları, doğanın sırlarını ele geçirmek, doğayı insanın hizmetine sunmak ve güç elde etmek içindir. *Novum Organum* adlı eserinde inşa etmeye çalıştığı gerçek tümevarım yönteminin nihai hedefi budur.

Modern felsefenin kurucusu, rasyonalist René Descartes ise, duyusal algıya hiç başvurmadan, ampirik deneyimi bilgilenme sürecinin dışına iterek ve aklın kendisinden yola çıkarak, insanın açık ve seçik olarak neleri bilebileceği düşüncesiyle hareket etmiştir. O, her şeyden önce gerçeğin peşinde olan, gerçeğin keşfini amaç edinmiş bir düşünürdür. Gerçeğin bilgisine ulaşmak için öncelikle her şeyden şüphe duyan, şüphesini sonuna kadar götüren Descartes, düşünüyor ve şüphe ediyor olmasını varlığının, dolayısıyla da bilincinin ya da ruhunun bir kanıtı olarak kabul eder. “Her şeyden böyle şüphe ettiğimiz sırada, var olduğumuzdan da şüphe edemeyiz, ve böylece (ben varım) kaziyesi zaruri olarak doğrudur” diyen Descartes (1942: 106) için ben ya da ruh, açık ve seçik olarak kanıtlanabilen ilk temel ilke ve gerçekliktir. *Ben* bilinci, aklın kendisinden türetilen, a priori olarak zorunlu bir bilgidir.

Descartes, açık ve seçik olan ilk bilgiden yani düşünen tözden hareket ederek zihne dışsal olan diğer tözleri kanıtlamaya geçer. Kusursuz ve ezeli-ebedi bir Tanrı fikrinin, düşünen töze nereden gelmiş olabileceğini sorgulayan Descartes, Tanrı kavramının kapsadığı birtakım kavramları analiz ederek Tanrı’nın varlığını kanıtlamaya çalışır. Tanrı kavramında içerilen “ezeli-ebedi”, “olgun” ve “kusursuz” gibi kavramların zihnimize nereden gelmiş olabileceğini sorgulayan Descartes, bu kavramların gelip geçici, kusurlu ve eksik bir varlık olması nedeniyle

insanda bulunamayacağını, dolayısıyla da insanın kendisi tarafından düşünülmüş kavramlar olamayacağını savunur. Bu kavramlar, ancak ve ancak sonsuz ve kusursuz bir varlık olan Tanrı tarafından insana verilmiş olabilir. Bu nedenle, Descartes metafiziğinde, Tanrı idesi doğuştan gelen idelerden biri olarak kabul edilir.

Tanrı'nın varlığını yine aklın kendisinden yola çıkarak açık ve seçik olarak kanıtladığını düşünen Descartes, maddi tözü yani nesneyi de Tanrı'nın bizi aldatmayacağı çıkarımından hareketle kanıtlar. Aldatmak kusurlu bir varlık olan insana özgüyken, kusursuz bir varlığın bizi aldatabilecek olmasını mantık dışı bulan Descartes, böylece ruha dışsal bir diğer töz olan nesnenin de varlığını onaylar. Böylece, Kartezyen düalizm ya da özne-nesne dikotomisi olarak adlandırılan felsefi ayırım doğmuş olur. Bu ayırım, özne ya da *ben* kavramıyla sadece ruha göndermede bulunur; *ben* kavramı ruh ve beden birliğinde oluşturdukları bir organizma olarak anlaşılır. Aralarında hiçbir bağıntı bulunmayan düşünen töz ile maddi töz, birbirlerine tamamen yabancı gerçekliklerdir. Ruha dışsal olan nesne ya da madde, sadece uzamda yer kaplayan bir şey olduğu için özce ruhtan bütünüyle farklıdır. Düşünen, yer kaplamayan ve bölünemez olan ruh; akıldan yoksun, sadece yer kaplayan ve bölünebilir olan bedenden tamamen bağımsızdır ve beden olmadan da varlığını sürdürür. “Ruhumun, bedenimden bütün bütüne ve gerçekten farklı olduğu ve bedensiz var olabileceği pek şüphesizdir” diyen Descartes (1942: 199), böylece varlığı iki farklı alana bölmüş olur. Dolayısıyla, bedenimiz de dahil olmak üzere, ruha dışsal olan ve akıldan yoksun olan tüm şeyler artık ruhumuzun bir parçası değildir.

Nesnenin varlığını da kanıtlayan Descartes, nesnelere süregelen değişim ve hareketi ise fail nedenlerle açıklar. Nesneyi, “kendiliğinden değil, fakat kendisine dokunan ve iten başka bir cisim tarafından muhtelif tarzda hareketle getirilen her şey” olarak tanımlayan Descartes (1942: 111), maddesel hareketi dışsal nedenlerle, diğer bir deyişle nedensel bağıntı yasası ile açıklar. Maddi dünya hakkında açık seçik ve kesin olarak neleri bilebileceğimizi sorgular ve bu bilginin duyular yoluyla değil, matematik ve fiziğin kanıtlarıyla kurulabileceğini düşünür. Fakat, nesnenin birincil ve ikincil nitelikleri bulunmakla birlikte, bu niteliklerin her biri aynı açıklık ve seçiklikte değildir. Diğer bir deyişle, nesnenin tüm nitelikleri objektif değildir. Duyulara yansıyan renk, tat, koku ve ses gibi ikincil nitelikleri subjektif oldukları gerekçesiyle bilimsel bulmayan Descartes, nesnenin objektif bilgisini birincil niteliklerde yani hareket, sayı, şekil, hacim ve büyüklükte bulur. Ampirik deneyimler kesinlik ve zorunluluktan uzakken, matematiksel fiziğin verileri söz konusu kesinlik ve zorunluluğu bizlere verirler. “Geometriklerin nicelik dedikleri ve kanıtlamalarının nesnesi olarak aldıkları şeyden başka hiçbir maddi töz tanımadığımı kabul ediyorum” diyen Descartes (1982: II. Bölüm, 64) için ruha dışsal olan tüm maddi dünya yani bedenimiz, hayvanlar ve tüm doğa niteliklerden, akıldan ve yaşamdan yoksundur. Cansız ve niceliksel varlıklar olarak, zaman ve mekân içinde sadece yer kaplamakta ve hareket etmektedirler. Böylece, Klasik düşüncede canlı bir organizma olarak düşünülen evren, modern düşüncede bu niteliğini yitirmiş olur.

Cansız bir makine olarak doğa, özneye yabancıdır ve özne tarafından bilgisi kurulacak nesnel bir gerçeklik olarak vardır. Kendi dışında yer alan doğa gerçeğinin nesnel bilgisini kuracak olan, düşünen modern öznenin başkası değildir. Dolayısıyla, bu durum, modern öznenin gözlemleyen, ona dışsal olan şeylerin de gözlemlenen konumunu doğurur.

Modern bilim anlayışı, dış dünyanın bilgisini matematik ve fiziğin terimleri ve kanıtlamaları ile sınırlandırır. Yeni doğa tasarımı, kendi değişmez nesnel yasalarına göre işleyen bir makine olarak doğadır. Bu nedenle, 17. yüzyıl filozofları, bilginin kaynağının ve doğru yöntemin ne olduğu konusundaki görüş ayrılıklarına rağmen, Aristoteles kozmolojisine muhalefet etmekte birleşirler. Çünkü, söz konusu kozmoloji, Skolastik düşünce üzerinden 16. ve hatta 17. yüzyıla dek uzanmış, Skolastik öğretinin kendini meşrulaştırdığı temel bir zemin olmuştur.

Doğanın mekanizasyonu sürecinin bir diğer önemli ismi olan 17. yüzyıl İngiliz düşünürü Thomas Hobbes, tıpkı çağdaşı olan düşünürler gibi, Aristoteles'in uzun yıllar süren otoritesine karşı çıkar. Doğada erek nedenlerin bulunmadığını, doğada hüküm süren tüm hareketlerin mekanik ve fail nedenlerden kaynaklandığını savunur. Bilimin, nedenlerin bilgisi olduğu konusunda Aristoteles ile aynı fikirde olmakla birlikte, deneyimciliğinin de etkisiyle, duyularımıza yansımadağı için erek nedenleri bilimsel bulmaz ve fail nedenlere yönelik bilgiyi bilimin merkezine koyar. “Bilim, sonuçların ve bir olgunun diğerine bağımlılığının bilgisidir” diyen Hobbes (1998: 31), doğanın nedensellik yasasına göre işlediğine ve değişimin dışsal faktörlere olan bağımlılığına göndermede bulunur. Duyuma kapalı olan herhangi bir içsel nedenin varlığını ve belirleyiciliğini reddeden Hobbes, materyalist dünya görüşüne paralel olarak, zihin içeriklerimizin dahi dışsal nedenlere yani nesnelere bağlı olduğunu düşünür. Tikeller, tek tek nesnel idelerimizin oluşumu üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla, buradan çıkarılacak sonuç, doğuştan gelen idelere sahip olmadığımız ve zihin içeriklerimizin deneyden önce kazanılmasının imkânsız olduğudur.

Aristoteles gerçekten var olanı birincil ve ikincil tözler olarak ikiye ayırırken, Hobbes ikincil tözlerin yani tümel kavramların varlığını reddeder ve sadece maddenin var olduğunu savunur. Matematiğin diliyle ifade edilemeyecek olan şeyleri bilim ve felsefenin dışına iten Hobbes, onların birer hiç olduğunu, onlara varlık atfedilemeyeceğini düşünür. Boyuttan yoksun olanın, yükseklik, enlilik ve derinliğe sahip olmayanın bir var oluşu yoktur.

AYDINLANMA DÜŞÜNCESİ VE METAFİZİĞİN DÜŞÜŞÜ

18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesi, 17. yüzyıldan miras aldığı özne-nesne düalizmini, doğanın mekanizasyonunu, ereksel nedenlere ve tümellerin nesneliliğine yönelik septisizmi sonuna dek götürür. Aynı zamanda, Aydınlanma düşüncesi, yeryüzü mutluluğunun aklın öncülüğünde kurulabileceğine yönelik inançla karakterizedir. Aydınlanma'nın, Locke, Berkeley ve Hume gibi ampirist düşünürlerin de etkisiyle, her türlü özcü yaklaşıma ve metafizik spekülasyona kuşkuyla yaklaştığı, bu nedenle de 19. yüzyıl pozitivist-

mine zemin hazırladığı söylenebilir. Kant'ın metafizik alana ilişkin kesin ve zorunlu bilimsel yarguların olanaksızlığı yönündeki tezi ise, metafiziğin felsefeden arındırılmasını beraberinde getirir.

Bir felsefi ayırım olarak Kartezyen düalizmin modern düşüncenin temel karakteristiği haline gelmesi, özne ve nesne arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğu konusunu başlıca sorunsallardan biri haline getirir. Tıpkı Descartes gibi bir düalist olan John Locke, realist bir tavır sergileyerek, nesnenin zihinden bağımsız bir gerçeklik olarak var olduğunu savunur. Tümel kavramların zihinde yer aldığını, aksine nesnenin zihinden bağımsız olduğunu düşünen Locke, tıpkı Galilei ve Descartes gibi nesnenin niteliklerini birincil ve ikincil nitelikler olarak ikiye ayırır. Sadece biz onları algıladığımızda var olan renk, tat, koku ve ses gibi ikincil niteliklerin subjektifliğinin aksine; yer kaplama, şekil, hacim ve hareket gibi birincil niteliklerin objektif olduğunu, biz onları algılasak da algılamasak da var olmaya devam edeceklerini savunan Locke, zihinden bağımsız bir dış dünyanın varlığını ve olup biten her şeyin nedensellik ilişkilerine göre gerçekleştiğini onaylar. Birincil niteliklerin objektif oldukları düşüncesi, Locke'un doğa tasarısının mekanizme dayandığının bir göstergesidir.

Bilginin kaynağı konusunda Descartes ve diğer 17. yüzyıl rasyonalistleri ile fikir ayrılığına düşen Locke; tüm idelerimizin, kavram ve tasarımlarımızın kökeninde duyumun yer aldığını, bu nedenle de idelerin doğuştan getirildiği yönündeki rasyonalist kabulün geçersiz olduğunu öne sürer. Boş bir levhaya benzeyen zihin, ancak deneyim sonucu içerik kazanabilir. Sahip olduğumuz tüm ideler, dış ve iç deneyin bir sonucu meydana gelir. Dış deney dokunmayla, tatmayla, içtmeyle ya da gözlemlerle edindiğimiz deneyimleri kapsarken; iç deney zihnin dış deneyden sağladığı birtakım izlenimleri işlemesiyle edinmiş olduğu deneyimdir. Dış deneyi duyum, iç deneyi ise düşünüm ya da refleksiyon olarak adlandıran Locke, algılama sonucu dış dünyadan edindiğimiz ilk ideleri basit ve tikel ideler olarak niteler. Basit ve tikel idelerin işlenmesi ve birleştirilmesi gibi zihinsel edimler ise, bileşik ve genel ideleri ortaya çıkarır. Dolayısıyla, Locke'un temel hedeflerinden biri de tümel kavramların nasıl oluşturulduğunu ve işlevlerinin ne olduğunu sorgulamaktır.

Ockhamlı William'dan oldukça etkilenen Locke, bir nominalist ve deneyimci olarak, Aristotelesçi için tümeler kavrayışını ve kavram realizmini hedef aldığı söylenebilir. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı eserinin "Sözcükler" başlıklı bölümünün temel hedefi, yüz yıllarca düşünce hayatına egemen olmuş tümeler sorununu çözüme kavuşturmaktır. "Genel ve tümel, anlığın ürünleridir" diyen Locke (1992: s. 270), tümel kavramlar konusunda nominalist bir tavır sergiler. Gerçekten var olanın tikeller olduğunu öne sürerken, tümelerin nesnellliğini, zihin dışında bir gerçekliklerinin olduğunu reddeder. Sadece zihinde yer alan, dil dışında bir gerçeklikleri olmayan tümel kavramların nasıl oluşturulduğu konusu, Locke tarafından zihnin soyutlama yeteneği ile açıklanır. Zihin nesnelerin benzer niteliklerini, ortak yanlarını göz önünde bulundurarak soyutlama yapmakta, böylece bu ortak niteliklere bir ad (nomen) vererek tümel kavramları oluşturmaktadır. Gerçek bir varoluşa sahip olmayan, zihnin

bir ürünü olan tümel kavramlar, genel idelerimizi imleyen, onları temsil eden adlar, işaretler ya da seslerdir. Dolayısıyla, doğal olmaktan çok birer yapıntı olan tümel kavramların zihnin hangi gereksinimi karşıladığı konusu, Locke tarafından dil ve iletişim sorunu bağlamında ele alınır.

Tümel kavramlar, duygu ve düşüncelerimizi başkalarına aktarmak ve iletişimi kolaylaştırmak için gerekli ve zorunludur. Bir dili oluşturan sözcüklerin büyük çoğunluğu genel terimler olmak zorundadır. Her tikele özel bir ad vermek, bu adları hafızamızda tutmak ve özel adlarla iletişim kurmak kapasitemizi aştığına göre, zihnin tümel kavramları üretmesi kaçınılmazdır (Locke, 1992: 266-267). Nesnelere tür ve cinslere ayırmak, sınıflandırmak ve onlara genel bir ad vermek, tasarruf ilkesinin ve iletişimin bir gereğidir.

Locke'un ampirist felsefesinde, tikellerin ontolojik açıdan tümelere öncel olduğu, nesne ve duyum olmadan tümelerden söz etmenin mümkün olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla, Locke, nesnenin zihinden bağımsız bir varoluşa sahip olduğunu onayladığı için bir realisttir. Fakat, Klasik düşüncenin tanımladığı şekilde değil, modern anlamda bir realisttir.

İngiliz ampirizminin son büyük temsilcisi David Hume ise, tıpkı Locke gibi, idelerin deneyden önce geldiği yönündeki rasyonalist metafizik düşünceye karşı çıkar ve bütün idelerimizin izlenimden kaynaklandığını savunur. Hume, benimsediği septik anlayış nedeniyle, metafiziği bilgilenme sürecinin dışına iter ve bilgiyi deneyimle sınırlar. Metafizik ve teolojinin temel kavram ve dayanaklarını, tüm idelerin şaşmaz bir biçimde izlenimden doğmuş oldukları öncülünden hareketle analiz eden Hume, öncelikle nedensel bağıntı idesine, bu ideye dair herhangi bir izlenimimizin bulunmadığı gerekçesiyle karşı çıkar. Nedensel bağıntının reddi ise, nedensel açıklamaya yaslanan tüm metafizik ve teolojik argümanların elenmesini beraberinde getirir. Çünkü, anlama yetisinin duyusal dünyayı aşarak metafizik alana geçişi, neden-sonuç ilişkisiyle mümkün görülür. Rasyonalist metafiziğin ruhun ölümsüz olduğu savı, Tanrı'nın özgür bir ilk neden, evrenin ise bu ilk nedenin bir sonucu olduğu yönündeki kabulleri nedensel açıklamaya dayalıdır. Fakat, Hume'un argümanına göre, bizde nedenselliğe dair herhangi bir izlenim ve dolayısıyla herhangi bir ide yoktur; çünkü zorunlu bağıntıya dair herhangi bir deneyimimiz söz konusu olamaz. Böylece, nedenselliğe dayalı metafizik açıklama ve tanıtlamalar, Hume'un düşüncesinde geçerliliklerini yitirmiş olur.

Hume'un septisizmi modern doğa biliminin açıklamalarına kadar uzanmıştır, denebilir. Çünkü, nedensel açıklama sadece metafiziğin değil, doğa biliminin de temel dayanağı konumundaydı ve Rönesans'tan itibaren doğa bilimi olağanüstü gelişimini nedensel açıklamaya borçluydu. Bu nedenle, Hume'un septisizmi sadece metafizik nedenselliği değil, ampirik nedenselliği de kapsar. Doğada olup bitenlere ilişkin ampirik bilgiyi a posteriori önermeler ya da yargular olarak niteleyen Hume, bu türden önermelerin değillenmeleri ya da yadsınmaları herhangi bir çelişkiye yol açmadığı için kesin ve zorunlu önermeler olmadıklarını vurgular. Hume'a göre, "güneşin yarın doğmayacağı önermesi, doğacağı önermesinden daha az anlaşılır bir önerme değildir ve daha fazla çelişki içermez" (2007: 18). Güneşin

her gün olduğu gibi yarın da doğacağına yönelik inanç, duyumdan değil, şartlanmış olmaktan doğar. Nedenellik bağıntısı, deneyimimiz dışında kalan, hiçbir zaman deneyimlemeyeceğimiz, alışkanlığın ve şartlanmış olmanın yarattığı bir sanı ya da zandır. Duyularımıza yansıyan tek şey, bir olayın ardından düzenli olarak başka bir olayın geldiğidir. Hume'un deyişle, "aslında, sadece birinin diğerini takip ettiğini buluruz" (2007: 46). Bu ardışıklık ya da düzenlilik, ister istemez öncel olan nesnenin ardıl olan nesnedeki değişime neden olduğu sanısını yaratır. Bu nedenle, a posteriori bilgiler, değillenmesi herhangi bir çelişkiye yol açmadığı için zorunlu olmaktan çok olumsuzdur.

Değillenmesi çelişkiye yol açan önermeler ise a priori önermelerdir. Bu nedenle, kesinlik ve zorunluluk, ancak matematikte ve mantıkta karşılaştığımız a priori önermelere atfedilebilir. Fakat, deneyimden bağımsız olan, aklın kendisinden türetilen a priori önermeler, analitik olmaları nedeniyle, yani kavramların analiz edilmesi ve kavramlar arası bağıntıların ortaya konması nedeniyle bilgimize yeni bir şey katmazlar. "Bütün kediler birer hayvandır" önermesinin değillenmesi bir çelişki oluşturacağı için zorunlu bir önermedir; fakat doğaya dair yeni bir bilgi içermez. Hume, bir yandan, kavramların açıklanması ile ortaya konan analitik a priori bilginin, tüm kesinliğine rağmen, deneyim alanına ilişkin bilgimizi artırmadığını, bilimsel bilgi birikimine yeni bir şey katmadığını öne sürmüştü; fakat öte yandan, deneyim alanına ilişkin bilgimizi artıran a posteriori bilginin ise olumsuzluğunu yani nesnel ve zorunlu olmadığını savunmuş ve böylece bizleri bir çözümsüzlüğün ortasında bırakmıştır.

Mekanist doğa tasarımının temel dayanağı olan nesnel bağıntı fikrinin nesnellliğini reddeden Hume, böylece maddi tözün varlığını da reddetmiş olur. Nedenelliğin reddi, maddenin zihinden bağımsız gerçekliğinin de reddi anlamına gelir. Tinsel töz yani ruh ise, kendisine dair bir izlenimimizin olmaması gerekçesiyle reddedilir. Tüm idelelimizi izlenimlere indirgeyen, tüm tasarımlarımızın deneyimden kaynaklandığını savunan Hume, izlenimi olmayan Tanrı, nedenellik ve töz gibi kavramları yadsımak durumunda kalır. Tüm metafizik geleneği ve 17. yüzyıl rasyonalizmini eleştirmesinin yanı sıra, modern bilimin ve mekanist doğa anlayışının temel dayanağını da kendince yıkmış olur. Nedenel bağıntıya yönelik septik tavrı nedeniyle, bir yandan felsefeyi metafizikten arındırmaya çalışmış, ama öte yandan modern doğa biliminin kazanımlarına ister istemez gölge düşürmüş, doğanın objektif mekanizmine yönelik bilimsel kavrayışı sarsıntıya uğratmıştır.

Dış dünyanın nesnellğine yönelik Hume septisizminin yarattığı çözümsüzlüğü aşma girişimi ise, 18. yüzyıl Alman düşünürü Immanuel Kant tarafından gerçekleştirilir. Kant, kendisini harekete geçiren ve "dogmatik uykularından" (2004: 10) uyandıranın Hume olduğunu söyler. Tıpkı Hume gibi Kant da metafiziğin bilimsellik değeri taşıyıp taşımadığını, metafizik alana ilişkin kesin ve zorunlu bilgileri sağlayıp sağlayamayacağımızı sorgular. Hume'un kuşkuculuğundan etkilenen Kant, bilginin sınırlarını, neyi bilip bilemeyeceğimizi sorgulaması açısından önemli bir düşündürdür.

Bilginin sınırlarının Hume tarafından keskin bir biçimde daraltılmış olması, Kant'ın eleştirel felsefesinin başlıca çıkış noktasını oluşturur. Kant, bir yandan bilim değeri taşıyan bir metafiziğin mümkün olup olmadığını sorgulamış, diğer yandan da Hume tarafından sarsıntıya uğratılan modern bilime yeni bir temel kazandırmaya çalışmış ve dünyaya ilişkin bilimsel bilginizi ilerletebilme olanağımızı sorgulamıştır. Bu nedenle, Kant, nesnel bilginin sınırlarını keşfe dönük analizinde birtakım yeni ayrımlar ortaya koyar. Diğer bir deyişle, bilimsel yargı türleri arasında gerçekleştirilmiş olan ayrımlara bir yenisini ekler: sentetik a priori.

Hume, bir yargı formunda ifade edilen bilimsel bilgiyi a posteriori ve a priori olarak ikiye ayırırken, olgusal olan a posteriori bilgilerin olumsuzluğunu, a priori bilgilerin ise kesinliklerine rağmen totoloji olduklarını yani bilgimize yeni bir şey katmadıklarını vurgulamıştı. Kant da, analitik a priori yargıların yani özne durumundaki kavramın açıklanması ve analiz edilmesiyle oluşturulan, saf aklın kendisinden çıkan yargıların tüm kesinliklerine rağmen deneyim alanına dair bilginizi geliştirmedeği noktasında Hume'a katılır. Kant'a göre, bu tür yargılar "sadece açıklayıcıdır ve bilginin içeriğine hiçbir şey eklemeyiz" (2004: 16). Dolayısıyla, rasyonalist geleneğin gerçeğin bilgisine ilişkin açıklamaları, aklın kendisinden türettiği mantıksal çıkarımları bilimsellik bakımından yeterli değildir. Bu düşünce geleneğinde, kavrama ilişkin olan anlamların serimlenmesiyle yetinilir. Kant, Hume'un görüşlerine paralel olarak, deneyimden kaynaklanan sentetik a posteriori yargıların ise, doğaya ilişkin bilginizi genişletmelerine rağmen kesin ve zorunlu yargılar olmadıklarını, yadsınmalarının herhangi bir çelişkiye yol açmadığını düşünür. Bu tür yargılar "deney bilginizi genişletirler ve artırır" (2004: 16). Ancak, Kant'a göre, öyle yargılar vardır ki, hem saf aklın kendisinden çıktığı için a priori olarak kesin ve zorunludur, hem de sentetik olduğu için doğaya ilişkin bilginize yeni bir şeyler katar. İşte, düşünce dünyasına ilk kez Kant'ın kazandırdığı, kendisinden önce kullanılmamış bir ayırım olan sentetik a priori yargılar bu türden yargılardır. Kant için sentetik a priori yargılar bilimsel ve nesnel bilginin bir ölçütüdür. Bu, aynı zamanda, Hume'un yadsıdığı nedenel zorunluluğa ilişkin bilginizi mümkün kılacak bir ayırımdır. Böylece, Kant'ın, gerçeğin bilgisine ulaştıracak yöntemi rasyonel olanla ampirik olanın sentezinde bulunduğu ve her iki düşünce sistemini bir bakıma uzlaştırmayı denediği söylenebilir.

Kant'a göre, metafiziğin aksine matematikte ve doğa biliminde sentetik a priori yargılar kullanılmıştır. Örneğin, doğa biliminde karşımıza çıkan, "daha önce meydana gelmiş her şey, değişmez yasalara göre daima bir neden tarafından belirlenir" (2004: 47) yargısı sentetik a priori bir yargıdır. Yargıdaki "neden" kavramı özne konumundaki "meydana gelmiş her şey" kavramından tamamen bağımsızdır; yani "neden" kavramı öznenin analiziyle ya da açıklanmasıyla belirlenmemiştir. Diğer bir deyişle, analitik bir yargı değildir. Dolayısıyla, bu yargı, doğaya dair bilginize yeni bir şey katması nedeniyle sentetik, deneyimden bağımsız olarak saf aklın kendisinden çıkmış olduğu için de a priori olarak kesin ve zorunlu bir yargıdır.

Kant, doğada olup biten her şeyin neden-sonuç ilişkisine göre gerçekleştiği yönündeki sentetik a priori yargının nesnelliğini kanıtlamak için bir durum ve bir olay örneklerinden hareket eder. Bir eve ilişkin izlenimimiz ile nehrin akıntısında ilerleyen bir tekneye ilişkin izlenimimizi karşılaştırarak neden-sonuç bağıntısının nesnelliğini kanıtlamaya çalışır. Kant, durum örneği olarak, bir evin dışarıdan görünümüne ilişkin öznel algımızı gösterir. Bir eve ilişkin görsel algımız, evin bacasından başlayıp giriş katında sona erebilir ya da bunun tam tersi gerçekleşebilir. Yani, algımız önce giriş katından başlayıp daha sonra bacayı izleyebilir. Kant'ın deyişiyle, “nereden başlamam gerektiğini zorunlu kılan hiçbir belirli düzen söz konusu değildir” (1993: 135). Fakat, bir olayın algılanışı söz konusu olduğunda, algının sırasını zorunlu kılan, yani algının başka türlü olamamasına neden olan bir zorunluluk vardır:

*“Örneğin akıntıda yüzen bir tekne görüşü-
rum. Irmağın akışı içinde teknenin aşağı ko-
numunu algılayışım yukarı konumunu algıla-
yışımı izler ve bu görüngünün ayrımsanışında
teknenin akıntıya göre önce aşağıda ve sonra
yukarıda algılanması olanaksızdır. Ayrımsa-
mada algıların ardışıklığındaki düzen öyleyse
bu durumda belirlidir ve ayrımsama bu düze-
ne bağlıdır”* (1993: 135).

Bir evin gözlemlenmesi örneğinde, algının sırası bireye bağlıdır yani öznel ve keyfidir. Çünkü, algısal düzenin tam tersi de mümkündür. Kant, bu durumu “öznel ardışıklık” olarak niteler (1993: 135). Tekne örneğinde ise, algılayan özne istese de istemese de sıralama ya da düzen tersine çevrilemez; çünkü bu olayda öznel ve keyfi bir ardışıklık söz konusu değildir. Kant'ın argümanına göre, buradaki nesnelğin temel nedeni, nedensel zorunluluk ilkesinin kendisidir. Sonuç olarak, Kant, her olayın bir nedeninin olduğu yönündeki önermeyi sentetik a priori önerme olarak kabul eder. Çünkü, nedensel ardışıklığın nesnelliğini yani başka türlü olamamasını deneye bağlı değil de aklın kendisinden zorunlu olarak çıkardığımız için a prioridir. Doğaya ilişkin bilgimize yeni bir şeyler kattığı, bu alandaki bilgimizi ilerlettiği için de sentetiktir. Bu çözümlemesiyle Kant, dış dünyanın nesnelliğini, zihinden bağımsız bir gerçekliğin varlığını ve doğada nedensellik ilişkilerinin sürüp gittiğini onaylamış olur. Son kertede, Kant için bu ilişkiler nesnel olup, öznenen bağımsızdır. Bu çözümlemesiyle Kant, modern bilimin temel karakteristiğini, doğanın objektif mekanizmini bir bakıma onaylar.

Kant'ın bir diğer çözümlemesine göre, matematikte ve doğa biliminde karşımıza çıkan ve nesnel bilginin imkânını sağlayan sentetik apriori önermeler metafizik alana uygulanabilir değildir. Bu nedenle, metafiziğe ilişkin yargıların bilimsellik değeri yoktur. Evrenin zamanda bir başlangıcının olup olmadığına dair öne sürülen her iki önermenin de yanlışlığı ya da doğruluğu kanıtlanamaz. Metafizik alan bilinemez olduğuna göre, metafizikte zorunlu ve evrensel yargılar mümkün olmadığına göre ve fenomenler dünyası sentetik apriori yargıların imkânını sağladığına göre, filozof ve bilim adamı nesnel bilginin olanaklı olduğu fenomenler dünyasının açıklanmasıyla yetinmelidir.

SONUÇ

Realist düşünceyi kavramların bilgisinde bulan, gerçeğin aşkın bir karaktere sahip olduğunu öne süren klasik düşünce; değişenin, hiçbir zaman aynı kalmayanın bilgisinin de kurulamayacağını varsayarak, zaman ve mekân içindeki ‘şeyler’i bilgilenme sürecinin dışına iter. Dolayısıyla, klasik düşünceye göre, tikeller dünyası nesnel bilginin imkânını bizlere veremez. Bu nedenle, klasik düşünürler hesaplanabilir olanı değil, tümeli yani akledilir olanı öncelerler.

Ortaçağ sonlarında baskın düşünce haline gelen nominalizm ise, nesnel bilginin alanını tümünden değiştirir ve büyük bir epistemolojik kopuşa yol açar. Nominalizm ile birlikte, tümeller, sahip oldukları ontolojik statüyü yitirmeye başlarken; ontolojik öncelik tikeller ya da tek tek nesnelere lehine değişmeye başlar. Tikeller dünyasının nesnel bilginin alanı haline gelmesi, bilginin nesnesi ve kaynağı konusunda yeni teorilerin geliştirilmesini de beraberinde getirir. Nesneye gerçek varlık niteliği kazandıran nominalizm, bu sayede nesnenin bilgisini yeni doğa bilimi için olanaklı kılarken, Rönesans’a dek keşfedilmemiş olan doğa sırlarının bilgisine de kapı aralar. Gerçekten var olan tikeller olduğuna göre, doğa bilim artık nesnenin bilgisini kuracaktır. Nominalizm tümellerin gerçekliğinden tikellerin gerçekliğine geçişi olanaklı kılarken, bu durum ereksel nedenlerin yerini fail nedenlerin almasına, doğaya sorulan niçin sorusunun yerini nasıl sorusunun almasına, organik doğa tasarımının mekanik doğa tasarımına dönüşmesine neden olur. Kısacası, nominalizm niteliksel bilgiden niceliksel bilgiye, diğer bir deyişle öznel bilgiden “nesnel” bilgiye geçişe zemin hazırlar. Nesnede oluş ve değişime yol açan içsel nedenler ortadan kalktığına göre, geriye nesnel olduğu varsayılan dışsal nedenler kalmaktadır. Bilim nedenlerin keşfi olduğuna göre, dışsal nedenler, modern düşünür ve bilim insanı için temsil edilebilir ve bilgisi kurulabilir “nesnel” bir gerçeklik olarak var olur. Düşünen modern özneye dışsal olan nesne, sırlarına erişilebildiği, “nesnel” bir biçimde temsil edilebildiği ölçüde modern bilim başarılarına ulaşır.

Nesnede kendini oluş yönünde harekete geçiren gizil güçler ya da içsel eğilimler olduğu yönündeki klasik düşünce, matematiksel ve deneysel yöntemin açık ve seçik olarak kanıtlayamayacağı bir şey olduğu için modern dönemde fiziğin dışına itilir. Modern düşünür için, ereksel nedenlerin bilgisi kesin ve zorunlu bir bilgiden çok öznel bir bilgidir. Dolayısıyla, modern düşüncenin nesnel bilgiye ulaşma ideali, niteliksel doğa bilgisini bilgilenme sürecinin dışına iterken, nicelik bakımından doğayı yeni fiziğin temel ilgisi haline getirir. Doğanın niceliksel yönlerine eğilmeyi zorunlu kılan “nesnellik” düşüncesi, böylece doğayı niteliklerden, yaşamdan ve akıldan yoksun bırakır. Klasik düşüncede canlı bir organizma olarak anlaşılan doğa, artık sadece nesnel olduğu varsayılan birincil nitelikleri bakımından yani yer kaplama, boyut ve sayı bakımından bilinebilir doğadır. Nesnenin sadece yer kaplayan bir şey olduğu, nesnedeki olası bir hareketin dışsal bir fail tarafından belirlendiği yönündeki kabul-

ler, nesnenin artık cansız bir makine olarak görüldüğüne işaret eder. Modernitenin nesnel bilgi ideali, bir yandan yöntem olarak matematik ve deneyi zorunlu kılmış, fakat diğer yandan nesneyi kaba bir ölçüm ve hesaba indirgemıştır. Doğanın cansız bir makine olarak tasarımı, çeşitli modernite eleştirmenlerinin de vurguladığı üzere, doğa üzerindeki tahakkümü, özne ve nesne arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini ve bazı ekolojik problemleri beraberinde getirir. Yeryüzü mutluluğunun tesis edilebilmesi, insanlığın kendi türünün devamlılığını sağlayabilmesi ve doğa karşısındaki çaresizliğini azaltabilmesi; doğanın sınırlarını temsil edebilmeyi, diğer bir deyişle doğru ve nesnel bilgiyi gerektirir. Bu nedenle, “nesnellik” düşüncesi aynı zamanda güç istenciyle de doğrudan ilişkilidir. Kartezyen düşüncede son derece etkin bir varlık olarak öne çıkarılan modern özne, bilen ve düşünen bir varlık olarak nesnenin bilgisini kurarken, aynı zamanda nesne üzerinde tahakküm de kurar. Modern dönemde özne, mekanizmin hüküm sürdüğü nesnel dünyasının “nesnel” bilgisini kurabilecek bir statüye erişir.

Modern dönemle birlikte tikeller dünyasının “nesnel” bilginin alanı haline gelmesi, aynı zamanda şimdi ve burada olanı, zaman ve mekân içindeki şeyleri bilginin konusu yapar. Bu epistemolojik kopuş, modern bilim için “nesnel” bilgiyi sağlayacak gözlem gereçlerini de gerekli kılar. Bu açıdan, modern düşüncenin öznel bilgiden “nesnel” bilgiye geçiş idealini mümkün kılacak aygıtlardan biri olan fotoğraf, modern bilimin en önemli buluşlarından biridir. Çünkü, fotoğraf tekniği, bilgilenme ve temsil sürecinin en başta gelen yardımcısıdır. Bilim ve düşünce tarihindeki tüm bu gelişmeler, sadece fotoğrafa atfedilen “nesnellik” düşüncesinin kaynaklarını değil, aynı zamanda medyumun kendisinin de teorik temellerini oluşturur. Dolayısıyla, fotoğrafı salt teknik bir buluş olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Her şeyden önce, Batı düşüncesinin geçirmiş olduğu süreçlerin bir sonucu ya da yansımasıdır.

“Nesnellik” düşüncesinin kökeni, nesnenin zihinden bağımsız bir gerçeklik yani tözsellik niteliği kazanmasına ve öznenin kendine dışsal olan bu gerçekliğin bilgisini kurabileceği varsayımına dayanır. Klasik düşüncede, kavram realizminin etkisiyle bir inceleme nesnesi olarak düşünülmeyen doğa; nominalizm ile gerçek varlık statüsüne erişirken, aynı zamanda modern öznenin tüm sınırlarını “nesnel” bir biçimde ele geçireceği yeni bir alan olarak öne çıkar. Sonuç olarak, “nesnellik” düşüncesi, nesnenin ontolojik statüsünde yaşanan değişimin bir sonucudur, denebilir.

Erken dönem fotoğraf söylemine de yansıdığı üzere, zihinden bağımsız nesnel bir gerçeklik alanı olan doğanın, görüntüleyen özne tarafından doğru ve tarafsız bir biçimde temsil edilebileceği varsayıdır. Özne ile nesne arasındaki bu ilişkinin, nesneye gerçek varlık statüsü atfedilen nominalizmle başladığı, Kartezyen özne-nesne ayrımıyla da doruğuna ulaştığı söylenebilir.

Etik: Bu makalenin yayınlanmasıyla ilgili herhangi bir etik sorun bulunmamaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, bu makalenin araştırılması, yazılırlığı ve/veya yayınlanması ile ilgili olarak herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics: There are no ethical issues with the publication of this manuscript.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKLAR

- Aristotle. (2016). *Metaphysics*. (C. D. C. Reeve, çev.). Hackett Publishing.
- Aristotle. (2018). *Physics*. (C. D. C. Reeve, çev.). Hackett Publishing.
- Bacon, F. (2000). *The new organon*. Cambridge University Press. [CrossRef]
- Bacon, F. (2012). *Novum organum*. (S. Önal, çev.). Say Yayınları.
- Daguerre, L. J. M. (1980). *Daguerreotype*. A. Trachtenberg (Ed.), *Classic essays on photography* (pp. 11-13). Leete's Island Books.
- Descartes, R. (1942). İlk felsefe üzerine metafizik düşünceler. (M. Karasan, çev.). Maarif Matbaası. [Turkish]
- Descartes, R. (1982). *Principles of philosophy*. (V.R. Miller & R.P. Miler, çev.). Dordrecht: D. Reidel Publishing.
- Gökberk, M. (2010). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi. [Turkish]
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. Oxford University Press.
- Hume, D. (2007). *An enquiry concerning human understanding*. Oxford University Press. [CrossRef]
- Kant, I. (1993). *Arı usun eleştirisi*. (A. Yardımlı, çev.). İdea Yayınevi. [Turkish]
- Kant, I. (2004). *Prolegomena to any future metaphysics*. (G. Hatfield, çev.). Cambridge University Press. [CrossRef]
- Locke, J. (1992). *İnsan anlığı üzerine bir deneme*. (V. Hacıkadiroğlu, çev.). Ara Yayıncılık. [Turkish]
- Niepe, J. N. (1980). *Memoire on the heliograph*. A. Trachtenberg (Ed.), *Classic essays on photography* (pp. 5-10). Leete's Island Books.
- Ockham, G. (1993). *Terimler üzerine*. B. Çotüksöken & S. Babür (Ed.), *Ortaçağda felsefe* (pp. 324-358). Kabcacı Yayınevi. [Turkish]
- Platon. (2010). *Diyaloglar*. (T. Aktürel, çev.). Remzi Kitabevi. [Turkish]
- Platon. (2015). *Phaidon*. (F. Akderin, çev.). Say Yayınları. [Turkish]
- Poe, E. A. (1980). *The daguerreotype*. A. Trachtenberg (Ed.), *Classic essays on photography* (pp. 37-38). Leete's Island Books.
- Talbot, H. F. (1839). *Some account of the art of photogenic drawing*. *Philosophical Magazine Series 3*, 14(88), 196–211. [CrossRef]